

Тема: «Суспільство, його структура та стратифікація»

План

1. Сутність та типологія суспільств
2. Сутність та основні елементи соціальної структури
3. Соціальна стратифікація: поняття та види

Сутність та типологія суспільств

Еволюція уявлення про суспільство та теорії його походження

Соціологічна думка від свого зародження постійно намагалася пізнати, осмислити сутність, основні засади функціонування, найхарактерніші особливості суспільства як соціального феномену. Так, античні філософи, зокрема Арістотель, Платон, ототожнювали суспільство з державою. У середньовіччі поширеною була думка про те, що суспільство виникло внаслідок домовленості людини з Богом; у нові часи побутувала ідея суспільного договору між людьми, внаслідок якого постало суспільство, хоча деякі філософи (Д. Дідро) вважали, що життя людей завжди було суспільним.

Якісно нове розуміння категорії «суспільство» запропонувала соціологія в середині XIX — на початку XX ст. Так, О. Конт і Г. Спенсер вважали його динамічним утворенням, що, як і кожний живий організм, перебуває у постійному розвитку, виявляючи здатність до саморегулювання. Е. Дюркгейм розглядав суспільство як надіндивідуальну реальність, що заснована на колективних уявленнях. Для М. Вебера суспільство — це взаємодія людей, яка є продуктом соціальних, тобто орієнтованих на інших людей, дій. Г. Тард розумів суспільство як продукт взаємодії індивідуальних свідомостей через передавання людьми один одному переконань, прагнень, спонукань тощо.

Різні аспекти суспільства як соціологічного феномену є предметом багатьох сучасних досліджень. Залежно від погляду на суспільство як фундаментальну категорію соціології формувалися відповідні теорії суспільства, у розвитку яких простежується три періоди:

1. Кінець XVIII – початок XX ст. Соціологія функціонувала як сукупність поглядів щодо промислового суспільства. Всі тодішні теорії виходили з того, що суспільство, яке зароджується, має індустріальний характер, а економічна система визначає тип суспільства, задає принцип суспільного порядку.

2. 20-ті – кінець 60-х років XX ст. Учення цього періоду зосереджувалися на фіксації нових специфічних рис, явищ, зумовлених переходом до стадії організованого капіталізму, передусім в економічній сфері.

Суспільство вони тлумачили як державно-монополістичний (з точки зору форми власності), організований (з огляду на соціальні та економічні процеси), зрілий, розвинутий капіталізм як менеджеріальне суспільство (враховуючи домінуючу професію у всіх галузях), як суспільство масової культури.

3. 70–90-ті роки XX ст. На цьому етапі виникають «концепції інформаційного суспільства» (теорії Д. Белла, Р. Дарендофа, О. Тоффлера, Ф. Ферроратті та ін.), які фіксують трансформації в економічній системі, структурі формальної та неформальної влади, інформаційній сфері. Вони розглядають інформаційне суспільство як особливу стадію історичного та соціально-економічного розвитку людства.

Сутність суспільства як соціального феномену

Суспільство – сукупність усіх засобів взаємодії та форм об'єднання людей, що склалися історично, мають спільну територію, загальні культурні цінності та соціальні норми, характеризуються соціокультурною ідентичністю її членів.

Цей термін вживається і на позначення конкретного виду суспільства з його історичними, економічними, культурними особливостями (наприклад, українське суспільство).

До найхарактерніших сутнісних рис суспільства належать:

- спільність території проживання людей, що взаємодіють між собою;
- цілісність і сталість (єдине ціле);
- здатність підтримувати та відтворювати високу інтенсивність внутрішніх зв'язків;
- певний рівень розвитку культури, система норм і цінностей, покладених в основу соціальних зв'язків між людьми;
- автономність та самодостатність, самовідтворення, саморегулювання, саморозвиток.

Із соціологічної точки зору американський соціолог Едуард-Альберт Шіلز (нар. у 1911 р.) суспільством вважав об'єднання, що відповідає таким критеріям:

- існування його як елемента більшої системи;
- ідентифікація з певною територією;
- наявність власної назви та історії;
- укладення шлюбів між представниками даного об'єднання (суспільства);
- поповнення за рахунок дітей, які визнані представниками цього суспільства;
- існування його у тривалішому часі, ніж середня "тривалість життя окремого індивіда;
- єдність загальної системи цінностей (традицій, звичаїв, норм, законів, правил тощо).

Усе це дає змогу трактувати суспільство як соціальну систему.

Соціальна система – цілісне утворення, основним елементом якого є люди, їх зв'язки, взаємодії та взаємовідносини, соціальні інститути та організації, соціальні групи та спільноти, норми і цінності.

Кожен з цих елементів соціальної системи перебуває у взаємозв'язках з іншими, займає специфічне місце та відіграє певну роль у ній. А завдання соціології полягає у з'ясуванні структури суспільства, науковій характеристиці його елементів, їх взаємодії і взаємозв'язку.

Розмежовуючи категорії «суспільство», «держава», «країна», слід виходити з того, що «країна» — поняття, яке є переважно географічною характеристикою частини нашої планети, а «держава» — категорія, що відображає політичний стан цієї частини. Співвідношення між даними категоріями визначає типологізацію суспільств.

Типологізація суспільств — це класифікація суспільств на основі визначення найважливіших і найсуттєвіших ознак, типових рис, які відрізняють одні суспільства від інших.

Залежно від критеріїв соціологи по-різному визначали типи суспільств. Наприклад, беручи за головну ознаку писемність, їх поділяли на писемні та дописемні. Німецький соціолог Фердинанд Тьонніс (1855— 1936) з огляду на наявність і стан промислового виробництва, класифікував їх на традиційне (допромислове) та промислове.

Американські соціологи Г. Ленські та Дж. Ленські, розрізняючи суспільства за головним способом здобуття засобів до існування, виокремлюють:

1. Суспільство мисливців і збирачів. Структура його надто проста, а соціальне життя організоване на основі родинних зв'язків, усім править вождь.
2. Садівничі суспільства. Воно теж ще не знає, що таке додатковий продукт, основою його соціальної структури є родинні зв'язки. Але їх система помітно розвинутіша, складніша.
3. Аграрне суспільство. На цьому етапі вже з'являється додатковий продукт, розвиваються торгівля, ремесла, зароджується держава. Система родинних зв'язків перестає бути основою соціальної структури суспільства.
4. Промислові суспільства. Виникають наприкінці XVIII ст. з появою промислового виробництва, використанням у виробничих цілях наукових знань, значного додаткового продукту, розвитку системи державного управління.

Застосування цього критерію іншими соціологами передбачає, крім перших трьох, індустріальне та постіндустріальне суспільства.

Беручи за основу ціннісні критерії, соціолог Д. Рісман виділяє такі типи суспільства:

1. Традиційне суспільство. У ньому індивіди керуються традиційними цінностями. Ця особливість властива насамперед аграрному суспільству, в якому професія переходить від батька до сина. Людина, будучи обмеженою у виборі, змушена діяти згідно з традиціями. Саме такі особливості характеризують доіндустріальне суспільство.

2. Суспільство, кероване зсередини. У такому суспільстві поведінку індивідів визначають особисті цінності, що активізує індивідуальність, посилює вибір, самостійність рішень, власну точку зору. В ньому відсутні чіткі моральні норми, людина повинна шукати опору в собі. Це індустріальне суспільство.

3. Суспільство, кероване ззовні. Індивід у такому суспільстві спрямовує та оцінює свою діяльність, орієнтуючись на оцінки колег, друзів, сусідів, громадську думку. Воно сприяє розвитку терціальних (лат. *tertius* – третій) промислів – маркетингу, послуг. З'являються нові професії, групи робітників, формуються нові громадські організації. Для досягнення успіху індивід повинен враховувати зовнішні обставини, пристосовуватися до них. Це постіндустріальне суспільство.

Розвиненість управління і ступінь соціального розшарування розмежують суспільства на просте і складне.

1. Просте суспільство. У такому суспільстві не існує бідних і багатих, керівників і підлеглих. Основні його характеристики: соціальна, економічна, політична рівність, низький рівень розподілу праці та розвитку техніки, невеликі територіальні розміри, незначна чисельність, пріоритет кровних зв'язків.

2. Складне суспільство. Сформувалося з виникненням та нагромадженням додаткового продукту, розвитком позааграрних виробництв, зосередженням людей у містах, розвитком торгівлі, передусім зовнішньої. Класове розшарування в ньому зумовило перехід від звичаєвого права до юридичних законів. З виникненням писемності стали окреслюватися контури елітарної культури. Еволюція такого суспільства, утвердження держави уможливили реалізацію масштабних суспільних проектів (розвиток засобів комунікації тощо).

За політичними режимами суспільства поділяють на демократичне, авторитарне, тоталітарне; за панівною релігією — на християнську і мусульманську. Марксизм за способом виробництва, виробничих відносин і класової структури виділив первіснообщинну, рабовласницьку, феодальну, капіталістичну, комуністичну суспільно-економічні формації.

Характерні особливості сучасного суспільства

Для визначення сучасного суспільства американський соціолог Деніел Белл (нар. у 1919 р.) запровадив термін «постіндустріальне суспільство».

Постіндустріальне суспільство – стадія суспільного розвитку, що приходить на зміну державно-монополістичному капіталізму, індустріальному суспільству. У сфері послуг якого зайнято не менше 50 відсотків працюючого населення. Воно виробляє як аграрні, так і промислові товари, набагато перевищуючи власні потреби. Крім надвиробництва, йому властиві ускладнення соціальних зв'язків, максимальний розвиток маркетингу, спрямованість у майбутнє, динамічна міжособистісна комунікація, велика роль наукових досліджень, освіти, престиж освіченості

Перехід від однієї якості суспільства до іншої отримав назву модернізації, яку пов'язують передусім із зародженням і розвитком капіталізму, поширенням цінностей і досягнень саме цієї формації. Водночас побутує широке тлумачення її. Вона може трактуватися і як наукова теорія, і як процес вдосконалення суспільства.

Модернізація (франц. modernisation — оновлення) — система науково-методичних засобів дослідження особливостей і напрямів соціальних змін; механізм забезпечення здатності соціальних систем до вдосконалення.

У соціології розрізняють два види модернізації: органічну та неорганічну.

Органічна модернізація відбувається завдяки ресурсам власного розвитку, підготовлена внутрішньою еволюцією суспільства (перехід Англії від феодалізму до капіталізму в результаті промислової революції XVIII ст.)- Вона починається не з економіки, а з культури та зміни суспільної свідомості. Капіталізм у даному разі постає природним наслідком змін у традиціях, орієнтаціях, думках людей.

Неорганічна модернізація є реакцією на досягнення розвинутіших країн, формою «наздоганяючого розвитку» з метою подолання історичної відсталості. Наприклад, Росія неодноразово намагалася наздогнати розвинуті країни (петровські реформи XVIII ст., сталінська індустріалізація 30-х років XX ст., перебудова 1985 р.). Така модернізація здійснюється завдяки заохоченню іноземних спеціалістів, навчанню за кордоном, залученню інвестицій, імпорту обладнання і патентів, відповідним змінам у соціальній та політичній сферах.

2. Сутність та основні елементи соціальної структури

Суспільство нагадує складний механізм, складений з багатьох сотень і навіть тисяч деталей. Кожна з них має свої розміри, виконує лише властиві їй функції. Всі ці деталі – а це різні соціальні спільноти і групи - відіграють неоднакову роль у суспільному житті.

Проблема будови суспільства як соціальної системи завжди була однією з центральних у соціології. Так, ще О. Конт, окреслюючи предмет дослідження своєї соціальної статистики визначив, що вона – це соціальна анатомія, що вивчає будову соціального організму, котрий складається з великої кількості соціальних елементів.

Соціальна структура суспільства - система взаємозв'язаних та взаємодіючих спільнот або побудова суспільства в цілому. Соціальна структура характеризує різні види соціальних спільнот і відносини між ними. Це, зокрема, соціально-демографічні, класові, соціально-етнічні та інші спільноти. Тому ключовим у розумінні соціальної структури суспільства є поняття соціальної спільноти, соціальної групи.

Соціальні групи - це відносно сталі спільноті людей, що склалися історично і відрізняються роллю і місцем у системі соціальних зв'язків суспільства. Соціальні групи виникають на базі об'єднання людей за певною об'єктивною ознакою та відстоюючи їх інтереси.

Соціальні групи поділяються, на первинні і вторинні. Первинні соціальні групи це такі, члени яких контактують між собою безпосередньо. Ці групи відзначаються стабільністю і згуртованістю, емоційним забарвленням контактів між членами. Їх ще називають малими соціальними групами. До малої соціальної групи соціологи відносять: сім'ю, навчальний чи трудовий колектив - академічну групу, бригаду, сусідів і т.д.

Вторинні соціальні групи складаються з окремих малих груп: нація, жінки, колектив вузу і т.д. Вони не можуть забезпечити безпосередніх особистих контактів між індивідами, і які до них включені. Масовість вторинних соціальних груп дозволяє їм істотно впливати на життєдіяльність суспільства.

Соціальні групи формуються в силу певних об'єктивних обставин, а належність до певної групи пов'язана з об'єктивним становищем людей у системі соціальних зв'язків, виконанням певних соціальних ролей.

Кожна людина займає одночасно декілька позицій в суспільстві. Наприклад, чоловік може бути художником, інженером, чоловіком, батьком. Соціальна позиція, яка пов'язана із певними правами і обов'язками, називається статусом.

Американський соціолог Н. Смелзер виділяє статуси, приписані і досягнуті. Приписані статуси - це такі статуси, які інколи вже визначені від народження. Наприклад, расова приналежність, стать, етнічне походження, місце народження, прізвище родини. Досягнутий (набутий) статус визначається тим, що людина здійснила в своєму житті. Статус композитора досягається внаслідок створення нових музичних творів, статус студента - після вступу у вищий чи середній спеціальний навчальний заклад.

Найважливішими соціальними спільнотами вважають соціально-етнічні утворення, які виникають на ґрунті історико-географічного походження, культури, і демографічне пов'язані з соціально-біологічною природою людини. З часом з'являються спільноти, пов'язані з розподілом трудової діяльності, зі специфікою соціально-економічного стану, розвитком поселенських утворень. Тому на суспільній арені з'являються такі соціальні зрізи, або соціальні підструктури суспільства: національно-етнічна, соціально-демографічна соціально-професійна, соціально-класова, населенська та інші.

Становлення соціальної групи - це тривалий і складний процес, пов'язаний із усвідомленням свого стану, спільності інтересів, цінностей, формуванням групової свідомості і норм поведінки.

Такі соціальні групи, як соціально-класові спільноти (класи, верстви, соціальні прошарки): соціально-демографічні спільноти (мужчини, жінки, діти, батьки і т.д.); етносоціальні спільноти (нації, народності, племена, національності і етнографічні групи): соціально-територіальні спільноти (місто, село, регіон): соціально-професійні; спільноти (інженери, вчителі, металурги) та інші і формують соціальну структуру суспільства.

Отже, основними підструктурами (елементами) суспільства є:

- соціально-етнічна структура;
- соціально-демографічна структура;
- соціально-професійна структура;
- соціально-класова структура;
- соціально-територіальна структура.

3. Соціальна стратифікація: ПОНЯТТЯ ТА ВИДИ

У суспільстві завжди існує велика кількість соціальних груп, які різняться за своїм становищем у системі соціальних зв'язків, тобто завжди існує соціальна нерівність. Тому ще одним важливим процесом соціального життя соціальна стратифікація. В перекладі з латинської *strata* - це верства, пласт, прошарок. Соціальна стратифікація вказує на розшарування суспільства на різні соціальні верстви, групи, спільноти. Вона відображає соціальну неоднорідність суспільства, різне соціальне становище його членів, їх соціальну нерівність.

В соціології існує декілька підходів щодо пояснення причин соціальної нерівності, а значить і соціальної стратифікації. Так в основі функціоналістських теорій (Т.Парсонас, Т.Девіс, І.Мур) лежить ідея про те що деякі види діяльності суспільство вважає більш важливими в порівнянні з іншими. Тому люди, які виконують ті соціальні функції, повинні бути більш кваліфікованими, отримувати значно вищу платню.

Функціоналісти вважають, що стратифікація забезпечує оптимальне функціонування суспільства, що вона природна, необхідна, неминуча, бо пов'язана з багатоманітністю потреб, функцій і соціальних ролей. Згідно марксистської школи соціології, в основі нерівності лежать відносини власності та характер, ступінь і формула володіння нею. Панує той, хто володіє засобами виробництва. Вся історія людства - це історія боротьби класів, тому розвивається конфлікт, який з часом завершиться ліквідацією експлуатації.

Марксистську школу вважають представником конфліктного підходу до аналізу соціальної стратифікації. Конфліктний підхід набуває розвитку у М.Вебера, який виділяє крім економічного і такі критерії, як соціальний престиж (успадкований чи набутий статус) і приналежність до певних політичних кругів чи партій. Ідея багатомірної стратифікації набуває розвитку у П.Сорокіна, який вважав, що неможливо дати єдину сукупність критеріїв приналежності до якої-небудь страти і бачив у суспільстві три групи диференційованих ознак:

- першу утворюють такі характеристики, якими люди володіють від народження (етнічна приналежність, статеві особливості, родинні зв'язки і т.д.);
- друга включає ознаки, пов'язані з набутим соціальним статусом і виконанням відповідної ролі (різні види професійно-трудової діяльності);
- третю групу утворюють елементи «володіння» (власність, матеріальні і духовні цінності, привілеї, підвищені права, можливість керувати людьми і т.д.)

І хоч, як бачимо, існує різноманіття думок та підходів до проблеми соціальної стратифікації, все ж виділяємо загальну позицію. Соціальна стратифікація - це природна і соціальна нерівність між людьми, яка проявляється в їх соціальному житті і має ієрархічний характер: вона підтримується і регулюється різними інституціональними механізмами, постійно відтворюється і модифікується, що є умовою впорядкованого існування будь-якого суспільства та джерелом його розвитку.

Кожне суспільство має свою систему соціальної стратифікації: закрита, жорстка і відкрита стратифікація. Приклад закритої стратифікації є кастова лад в Індії, країнах Африки. Відкрита стратифікація не знає формальна обмежень переходу з однієї страти в іншу та цілої низки інших заборони.

Соціологи сходяться на думці, що в суспільстві існують вищий, середній та нижчий класи або страти. Ці страти мають ще й свою внутрішню диференціацію. Американський соціолог Л.Уорнер, наприклад, наводить п'ять ознак класу (рід занять, джерело на розмір доходу, район проживання, тип житла) і виділяє шість класів - від вищого, до якого належать найбільш високопоставлені люди, потім менш високопоставлені, до вищої та нижчої верств середнього класу і до вищої та нижчої верств робітників.

До вищої верстви вищого класу зараховують найбільш високопоставлених за народженням та багатством, до нижчих - тих, хто недавно розбагатів. До вищої гостей середнього класу зараховують дрібних бізнесменів, торгівців, учителів офіцерів поліції, середній управлінський персонал. Нижчий клас також складається з двох груп. У його верхній групі - робітничий клас, обслуговуючий персонал, ремісники. До нижчої - належать безпритульні, безробітні, збіднілі старики і т.д.

Найбільш складну структуру має середній клас, оскільки об'єднує і бізнесменів, і людей найманої праці. Соціальна мобільність - це перехід чи переміщення індивіда з одної соціальної позиції в другу. У суспільстві відбувається постійне горизонтальне та вертикальне переміщення індивідів та соціальних груп.

Горизонтальна соціальна мобільність - це перехід чи переміщення індивіда із однієї соціальної групи в іншу, розташовану на одному і тому ж рівні, без змін статусу. Вертикальна соціальна мобільність - це переміщення індивіда із однієї соціальної страти в іншу, різну за рівнем. Якщо таке переміщення відбувається вгору, то це висхідна соціальна мобільність (підвищення в званні, в посаді, і т.д. і навпаки, рух вниз (як правило, вимушений) характеризує не східну соціальну мобільність (деградація, банкрутство і т.д.).

В зв'язку з тим, що соціальні переміщення людей та інших соціальних об'єктів здійснюються як індивідуально, так і спільно, організовано, розрізняють індивідуальну і колективну соціальну мобільність.

У певні складні періоди розвитку суспільства з'являються передумови для появи та виділення ще однієї стратифікаційної групи - маргіналів.

До них можна віднести людей, які з тих чи інших причин відмовились від зв'язків з тією стратою, з якої вийшли, (а інколи із усім суспільством), а до іншої так і не приєднались. Тому маргінальність - це стан особистості або спільноти, що існує на межі різних культур. Прикладом може послужити стан тих людей, які переїзять із села до великого міста, міняють своє місце роботи і т.д.

Труднощі адаптації, постійна внутрішня напруга впливають на поведінку маргіналів. Маргінальним може бути і все суспільство у свій перехідний період. Деякі вчені вважають, що сучасне українське суспільство і є маргінальним, оскільки існує на межі різних культур. Однак, хочеться вірити, що наше суспільство стане відкритим суспільством з дієвим і чисельним середнім класом, що створить оптимально можливі для успішного функціонування всіх соціальних груп та спільної та самореалізації особистості зокрема.

Дякую за увагу!